

„NINCS MENEKVÉS, CSULAFÜLÜ.”

FANTASZTIKUS ELEMEEK
VIZSGÁLATA
KRASZNAHORKAI LÁSZLÓ
SÁTÁNTANGÓJÁBAN

Radnóti Sándor 1985-ös írásában Krasznahorkai László *Sátántangó*-ját a fantasztikus irodalommal hozza összefüggésbe, megállapítva, hogy az inkább rokonítható „a manierista és barokk előzményekre támaszkodó romantikus fantasztikummal”, semmint a műfaj modern fajtájával, bár elismeri, hogy a szöveg kapcsolatot mutat Bulgakov *Mester és Margaritájával* és García Márquez *Száz év magányával*.¹

Azóta, az elmúlt szűk harminc évben számos recenzió, kritika és tanulmány választotta témájául a *Sátántangó*-t, melyek jelentős része valamilyen módon megerősítette, megkérdőjelezte vagy éppen cáfolta Radnóti Sándor fenti kijelentését. Balassa Péter *A csapda koreográfiája* című írásában külön kitér a regény második részének negyedik fejezetében (*Mennybe menni? Lázálmodni?*) található furcsa jelenésre, fantasztikusnak minősítve azt² – szóhasználata arra enged következtetni, hogy a mű fantasztikumáról hasonlóan gondolkodik, mint Radnóti. Károlyi Csaba³ és Nagy Sz. Péter⁴ Radnótitól és Balassától kissé eltérően a mágikus realizmussal hozzák összefüggésbe a szöveget; Bán Zoltán András pedig mindenkinek fityiszt mutat, mondván: „...a regény nem fantasztikus, sem a régi romantika, sem az újkori latin-amerikai »mágikus realizmus« értelmében...”⁵ De azok az írások is ide sorolhatók, melyek explicite nem szólnak e kérdésről, azonban használt kifejezéseik, egy-egy gondolatuk a témával hozza összefüggésbe őket. Így például, amikor Domokos Mátyás abbéli értetlenkedésének ad hangot, hogy a telep lakóit „...a sátánnak az olvasó

számára érthetetlen és megmagyarázhatatlan és minden ösztönös és hipotetikus realitásérzékert sértő módon sikerül oly könnyedén s az első szóra táncba vinni”⁶ voltaképpen a *Sátántangó* fantasztikumáról nyilatkozik; csakúgy, mint Palkó Gábor⁷ és Hárs Endre,⁸ amikor „csodát”, „csodás” elemeket említenek, vagy Juhász Erzsébet, aki Radnótihoz hasonlóan a *Száz év magánnyal* rokonítja Krasznahorkai regényét.⁹

Úgy tűnik tehát, hogy a *Sátántangó* fantasztikumát a szakirodalom egy része mindig is szem előtt tartotta. Ennek ellenére csak a legkritikább esetben találunk olyan elemzéseket, melyek a regény egy jelenetét, hosszabb-rövidebb szövegrészét a fantasztikum szempontjából behatóbban tárgyalták volna. Dolgozatommal ebbe a diskurzusba kívánok bekapcsolódni, munkámban a *Sátántangó* fantasztikumával foglalkozom, külön hangsúlyt fektetve a három csavargó (Irimiás, Petrina és Horgas Sanyi) által tapasztalt jelenésre, mivel úgy gondolom, ennek a regényrésznek kulcsfontosságú szerepe van a szöveg értelmezésében.

Puhatolózás (a nyitójelenet és a cím értelmezése)

Krasznahorkai alkotása nem fantasztikus mű, legalábbis nem úgy fantasztikus, mint például *A gólyakalifa* vagy az *Olivér lovag*. Míg Babits és Cholnoky novellájában a természetfeletti tünő események meghatározó szerepet játszanak a történetben, és az általuk keltett habozás a mű végén sem oldódik fel,

addig Krasznahorkai regényében ebből semmit se találunk. Ugyanakkor nehéz lenne vitatni, hogy a *Sátántangó* több szöveghelye is szoros kapcsolatot mutat a fantasztkummal.

„A fantasztkum [...] a csak természeti törvényeket ismerő ember habozása egy természetfölöttinek tűnő esemény láttán”¹⁰ – így szól Todorov meghatározása, melynek tükrében rögtön a mű első fejezetének (*A hír; hogy jönnek*) nyitó jelenetét fantasztkus-ként értelmezhetjük.¹¹

„Futaki arra ébredt, hogy harangszót hall. Legközelebb négy kilométerre délnyugatra, a régi Hochmeiss-dűlőben állt egy magányos kápolna, de ott nemhogy harang nem volt, még a torony is ledől a háború idején, a város még túl messze volt ahhoz, hogy onnan idáig bármi is elhalatsszon. S egyébként is: ezek a csengő-bongó, diadalmas hangok nem is távoli harangszóra emlékeztették, hanem úgy tűnt, mintha egészen közelről (»Mintha a malom felől...«) sodorta volna őket erre a szél [...]. [Futaki] [v]isszatartotta lélegzetét, hogy a harangzúgás-apályban egyetlen félresodródó, zengő hangot se szalasszon el, mert tudni akarta, mi az igazság (»Biztos alszol még, Futaki...«), s ehhez minden egyes hangra, ha mégoly árva is, szüksége volt.» (9–10).¹²

A regénynek ezen a pontján a harangzúgás megmagyarázhatatlan. Találgathatjuk az okát (Futaki még félálomban van, csak képzelődik, esetleg valaki gonosz tréfát űz vele), ahogy megteszi azt a szereplő is (a szöveg zárójeles megjegyzéseit itt értelmezhetjük úgy, mint Futaki belső, önmagához intézett megszólalásait), bizonyosságot azonban sem ő, sem mi nem találunk. A habozás megjelenik a történetben, de még fontosabb, hogy a szöveg magát az olvasót készíti habozásra. S bár igaz, hogy a regény végén megleljük a kísérteties harangzúgás forrását, ez mit sem von le annak fantasztkumából, csupán jól szemlélteti a műfaj határait, a fantasztkum illékonyosságát: mihelyst arra készíti a történet az olvasót, hogy egy különös vagy egy csodás magyarázat közül válasszon, a fantasztkum megszűnik.¹³

A nyitójelenettel azonban előre szaladtunk, hiszen már a címnek is vannak fantasztkus vonatkozásai. *Sátántangó*, az ördög tánca: ez a párosítás Arany János egyik kései balladáját, *Az ünneprontók* szituációját idézi meg.¹⁴ Arany művében a püünkösöd reggelén tivornyázó csoport egy vén zsidó muzsikusz zenéjére kezdi ropni a táncot, hogy aztán soha többet ne tudják abbahagyni. A dudást a következőképpen mutatja be a szöveg: „Egy sanda, szikár, csúf, szőrös öreg, / Tömlője degeszre fújva; / Füle táján két kis szarva gidának, / – Mintha neki volna szarva magának – / Sípján már billeg az újja.” A befejező strófa fényében világossá válik, hogy egy ördöggel van dolgunk, a balladának ezen a pontján viszont ez még csak lehetőség, egy a lehetséges magyarázatok közül.¹⁵

Zsákmányra leső rémek, fenyegető hangok

A *Sátántangó*ban a harangzúgás kivételes helyet foglal el, mivel a regény végén racionálisan elfogadható magyarázatot kap, míg a regény egyéb fantasztkus elemeire nem jellemző a feloldódás. Ezeknek a megfejthetetlen jelenségeknek a többsége a környező világ hangulatának megteremtéséért felelős. Kitüntetett szerepet kapnak ebben a különböző szereplők által észlelt hangok, melyek eredetére soha nem derül fény. Az első rész harmadik fejezetében (*Valamit tudni*) a doktor, még mielőtt elhagyná a házát, „a szüntelen dübörgés villámlásnyi szüneteiben a távolból fájdalmasan vonító kutyákra lett figyelmes. »Mintha kínozná őket valaki.« Lábaiknál fölakasztott kutyákat látott, amint orrukát valami elvetemült suhanc egy pajta vagy fészter félreeső oldalában gyufalánggal megpörköli...” (74.) E hangok elsősorban nem azért fantasztkusak, mert titokzatosak, mert kilétüket homály fedi, hanem, mert habozásra készítetik a szereplőt, ami az olvasóra is átragad: „[A doktor] [p]ercer múltva azonban már nem tudta eldönteni, vajon valóban hallja-e még ezt a szenvedő hangot, vagy csupán arról van szó, hogy évek hosszú, fáradtságos munkája révén képes kihallani a dübörgésből azokat a régi vonításokat is, amelyek valamiképpen megőrződtek az időben...” (74.)

Hasonló jelenetekkel a továbbiakban is találkozunk. A doktor malomnál tett látogatásakor például a következőket olvashatjuk: „Valahonnan mintha patkányok neszezését lehetett volna hallani. »Patkányok? Itt?« – csodálkozott a doktor, s tett néhány lépést a hangár mélye felé.” (84.) Nem sokkal később egy láthatatlan varjúcsapat borzolja a doktor idegeit: „Vánszorgott inkább, mint ment, zavaros gondolatokkal s ijedten a fölötté fel-felharsanó hangoktól. Valami varjúcsapat ólalkodott a nyomában, határozottan úgy tűnt neki, hogy ijesztő szívóssággal követik, s nem tágítanak tőle.” (92.)

Kísérteties hangokat azonban nem csak a részeges doktor hall, hanem más szereplők is. *A pók dolga I. (Elfektetett nyolcas)* című fejezetben a kocsmáros találkozik ilyen érthetetlen jelenséggel. „Egy fátyolos hangot hallott a sarokból, s egy pillanatig meghűlt benne a vér, mert azt hitte, démonikus pókjai mindennek tetejében még beszélnek is” (112). „Mindennek tetejében” – hiszen rendelkeznek már egy mágikus tulajdonsággal: láthatatlanok. De az is elképzelhető, hogy nem is léteznek, hogy a pókháló magától képződik a kocsmában.

Végül a *Felfelik* című részben Estike is kísérteties hangokat észlel: a macska megölése után a fülére kell szoritania az ujját, „mert a csöndből hirtelen kerepelő, kattogó, rikácsoló hangok zúdul[n]ak rá” (146). Miatán pedig találkozik a doktorral, a démonikus hangok

ismét rátörnek. „Futásnak eredt, a háta mögül, mint a vad kutyacsaholás, üldöző hangok eredtek a nyomába, s már azt hitte, vége, nincs tovább, ezek a vonító hangok megragadják és a sárba tiporják, amikor váratlanul csönd lett...” (153)

Félrevert harangszó, varjúcsapat, megkínzott kutyák vonítása, veszett ebek csaholása, patkányneszezés – bizony nem túl lélekmelengető hangok. Mind a szereplőket körülvevő világ fenyegetésére hívják fel a figyelmet, mintha arra figyelmeztetnék az olvasót, hogy valami veszély leselkedik a szereplőkre – „mintha zsákmányra leső láthatatlan rémek” követnék a telep lakosait.

Fantasztikus kiszólások

A (todorovi) fantasztikum nem csak a történet szintjén van jelen Krasznahorkai művében, e műfajt nem pusztán a kísérteties hangok és láthatatlan lények képviselik a regényben. Több kiszólás, különös szófordulat is erősíti azt a benyomást, hogy a fantasztikumnak meghatározó szerepe van a szövegben. Íme néhány példa: „Estike nem tudta mire vélni a dolgot, s még akkor is rosszat sejtett, amikor aztán délután Sanyi megosztotta vele »a legfantasztikusabb titkot, ami valaha is létezett«. Nem bátyja szavaiban *kétkelkedett*...” (131 – kiemelés tőlem. H. A.) Korábban a kocsmárosnál találkozunk Todorov fogalmait idéző szóhasználatlaltal: „mert abban egy cseppet sem *kétkelkedett*, hogy Irimiás *szokatlan* – *szokatlan*? inkább *fantasztikus*! – látogatása [...] nem lehet véletlen.” (121 – kiemelés tőlem. H. A.) De Irimiás beszédéből is kiolvashatunk ilyen kiszólásokat: „mindaz, ami történt, a véletlen *különös* összejátszása csak”, „szedjük tehát össze akár a legjelentéktelenebbnek látszó apróságokat is, ne *habozzanak*...” (193 – kiemelés tőlem. H. A.) stb. A felsorolást még lehetne folytatni, ideje azonban feltenni néhány kérdést: miért hívja fel lépten-nyomon a regény a fantasztikumhoz fűződő kapcsolatára a figyelmet? A külvilág fenyegetésének megfestése mellett van-e bármi jelentősége a megmagyarázhatatlan jelenségeknek a *Sátántangó*ban? Érdemes-e utánajárni ezeknek az elemeknek? Döntően befolyásolják-e az értelmezésünket, olvasatunkat? Úgy gondolom, ezekre akkor kapunk választ, ha közelebbről megvizsgáljuk a regény „legfantasztikusabb” eseményét, a második rész negyedik fejezetében található jelenést.

A mester megvilágosodása

A fejezetcímből pontosan az a bizonytalanság hallatszik ki, ami a fantasztikum mozgatórugója, a megfogalmazott kérdések az olvasó habozásának adnak hangot, aki nem tudja eldönteni, hogy Irimiás, Petrina és

a Horgas gyerek csupán „lázálmodnak”, kimerült szervezetük és a ködös táj új tréfát velük, vagy valódi csodának, a nemrég elhunyt Estike mennybemenetelének a szemtanúi? Hogy „a város felé vezető kövesúton” pontosan mi játszódik le, azt nehéz lenne megmondani, az mindenesetre elég valószínűnek tűnik, hogy nem pusztán hallucinációval van dolgunk – ahogy a szereplők szeretnék elhitetni magukkal –, hiszen a ködszerű jelenést nem csak az egyik, hanem mind a három érintett szereplő észleli. A látottakat tehát inkább értelmezhetjük csodás, mint különös történésként.

A szereplők mind másféleképpen viszonyulnak az eseményekhez. A Horgas gyerekek inába száll a bátorsága: mivel neki volt a legtöbb köze Estike halálához, joggal retteghet valamiféle túlvilági büntetéstől. Petrina is meg van rémülve, próbál elhatárolódni, elzárkózni az eseményektől, szeretne minél gyorsabban túllenni rajtuk. De a legérdekesebb mégiscsak Irimiás magatartása, aki a következő tapasztalatokat vonja le a látottakból: „»Nincs menekvés csulafülvül [...]. [S] osem fogunk kitörni. Nagyon meg van ez csinálva. A legjobb, ha te sem erőlködsz, és nem hiszel a szemednek. Ez csapda, Petrina. És mi mindig örökösen belehullunk. Amikor azt hisszük, épp szabadulunk, csak megigazítjuk a lakatokat. Nagyon meg van ez csinálva.«” (266) A kétszer elismétlődő „Nagyon meg van ez csinálva” mondatot a történet szintjén könnyen vonatkoztathatjuk arra a felső hatalomra, melynek a két csavargó a regény első részének második fejezetében (*Feltámadunk*) a szolgálatába állt. Ez esetben a mondottak Irimiás azon vélekedését fejezik ki, miszerint az őket irányító rendőri hatalom ellenőrzéséből, a besúgórendszer köréből nincsen mód kitörni. A fölöttük álló erő minden mozdulatukat figyeli, minden apró tettükről tud. Ezt a jelenés egy jól megszervezett szemfényvesztés által adja Irimiás és Petrina tudtára – ebben az értelmezésben Estike mennybemenetele tehát nem más, mint a rendőri hatalom erőfítogtatása a renitens besúgók figyelmeztetésére.

Ám, ahogy arra Szirmai Ágnes is felhívta a figyelmet,¹⁶ a csapda motívuma a *Sátántangó*ban nem csak egzisztenciális, hanem metafizikai szinten is értelmezhető. Innen szemlélve Irimiás elismételt mondata más, súlyosabb igazságokat is tartalmaz. Ismeretes, hogy a *Sátántangó* utolsó oldalai, melyeket a mű világán belül a doktor vet papírra, (majdnem szóról szóra) megegyeznek a regény első oldalával. „[A]z ön magát író regény”¹⁷ magában hordozza annak lehetőségét, hogy mindaz, amit olvasunk, pusztán az egyik szereplő, a doktor fantáziálása, ő teremti meg a mű világát és a cselekményét. Ezt az olvasatot azonban megint gatta, vagy legalábbis árnyalta Spiró György Radnóti Sándor kritikájára írt 1985-ös válaszlevelében, melyben elsőként hívta fel a figyelmet arra, hogy a doktor

nem a legelejétől kezdi újra a regényt, a mottót és a címet kihagyja,¹⁸ ezek tehát „kívül vannak a szövegen”.¹⁹

Ebből az elképzelésből merítve, a „regény a regényben” olvasatot tovább bonyolíthatjuk azzal, hogy a *Sátántangó*-ban két fikciós szintet különböztetünk meg egymástól. Az egyik a regény valósága, ahol a szereplők szabad akaratukból cselekedhetnek, ahol a doktor ugyanúgy csak az egyik lakója a telepnek, mint Futaki, Halics vagy Schmidtné; a másik fiktív világot a doktor képzelete teremti meg, ennek eseményei csupán azért mennek végbe, mert a doktor megírja őket. Természetesen ezek között nem húzható éles határ, egyrészt, mivel az első fikciós szintről csak a doktor írása alapján informálódunk, nem tudjuk tehát megállapítani, mi az, amit a szereplők „valóban” megtesznek, amit a doktor „csak” lejegyez, és mi az, amit már a fantáziája alkot meg. Másrészt azért sem, mert a doktor egy földhözragadt, lepusztult világot ábrázol feljegyzéseiben, melyben bár történnek fantasztikus dolgok, azok nem olyan nagyméretűek, hogy a szereplők ne tudnák elhessegetni maguktól egyszerű magyarázatokkal, így elvész annak lehetősége, hogy ezek szolgáljanak iránytűül a két világ szétválasztásához.

Egyet kivéve: Estike jelenését. Ha pedig elfogadjuk, hogy ez egy csodás, azaz természetfeletti jelenség, amire Irimiás is ráébred, akkor a „Nagyon meg van ez csinálva” mondatot könnyen értelmezhetjük úgy, mint kiszólást, mint ami a regényre vonatkozik – hiszen ez az, ami nagyon meg van csinálva.²⁰ Ez viszont azt is jelenti, hogy Irimiás saját fiktív voltára eszmél rá, arra, hogy ő csak egy regény szereplője. Amire azért éppen ekkor jöhet rá, mert valami olyan történik körülötte, amit ép ésszel nem tud megmagyarázni, valami olyan, ami addigi világtapasztalatába nem fér bele, ami csak egy regényben, művészeti alkotásban eshet meg. Ezt viszont csak egy olyan ember állapíthatja meg, akinek vannak tapasztalatai a „valós”, a racionális életről. Mintha Irimiás azt mondaná: „Amit tapasztalok, az csoda, az én világomban nem történhet meg, így hát, ha mégis megtörténik, akkor már nem a saját világomban vagyok.” A „csapda”, „láncok” és a „szabadulunk” szavak a fogság, a börtön képzetét idézik fel: ez a börtön maga a regény, melyben a doktor fogságba ejtette a szereplőket. Kénye-kedve szerint rendelkezhet a sorsuk felett, beleszólhat abba, hogy mit gondoljanak, mit érezzenek, hogyan cselekedjenek.

Írói fogások

Nem véletlen, hogy a regénynek pontosan ez az a része, ahol a doktor alkotói mechanizmusának működés módja megtapasztalható, ahol leginkább tetten érhető, hogyan irányítja a szereplőket. A jelenés elején, amikor még nem tudjuk eldönteni, hogy mit is látnak

Irimiásék, a következőket olvashatjuk: „[Petrina] kilesett az ösvényre, majd alkalmasnak ítélve a pillanatot, eszeveszett futásnak eredt, s úgy vágódott be Irimiásék mellé. [sic!] mint a háborúban, ha az egyik lövészárokból a másikba csak élete kockázatásával juthat el az ember, mert az ellenség ösztűz alatt tartja a területet.” (259.) A mondatban használt háborús hasonlat nem lóg ki a *Sátántangó* szövegéből, hadtéri metaforákkal, képekkel már korábban is találkozhattunk. A *Felféslik* című fejezetben azt olvassuk, hogy „[Estike úgy] állt elakadt lélegzettel [...] a félbemaradt mozdulatban, mint akit eltévedt golyó ütött szíven, értetlenül és magányosan.” (147. – kiemelés tőlem. H. A.), *A pók dolga II. (Ördögcséc, sátántangó)* című fejezetben pedig így találkozunk a telep leírásával: „...az épületek megroggyantak, a kerteket benőtte a gaz, s a régi gazdasági építményekből elhordtak már minden használhatót, csak a puszta falak állnak még, mintha lebombázták volna a telepet” (177. – kiemelés tőlem. H. A.). A „lövészárkos” alakzat tehát nem egyedülálló a regényben – ugyanakkor nem szabad elfelejteni, hogy hasonlat van dolgunk. A hadtéri hasonlatok elsősorban arra szolgálnak, hogy érzékletesebbé tegyék a leírást, hogy jobban el tudjuk képzelni, milyen is volt a kipuolt telep, hogyan állt Estike ledöbbenve, és hogyan vetette be magát társai mellé Petrina. Az ő esetében a hasonlat egyben saját lelkiállapotát is kifejezi, azt, hogy mit érez futás közben. De arról semmiféleképpen sem szabad megfeledkezni, hogy a hasonlatot a szerző, a szöveg megalkotója használja, ő választja ki.

Ennek pedig akkor lesz jelentősége, ha tovább haladunk a szövegben. Nem sokkal később ugyanis a következőket olvashatjuk: „»Látjátok azt a kis kalyibát ott? – kérdezte Irimiás fojtottan, s egy velük egy vonalban álló, megroggyant épületre mutatott. – Futás. Egyenként. Először én. Aztán te, Petrina. Utoljára te, kölyök. Világos?» S máris görnyedten szaladni kezdett a néhai nyári lak felé. »Én nem! – motyogta zavaros szemmel Petrina. – Az legalább húsz méter! Addig szitává lőnek!» (260.) Ebben a jelenetben visszaköszön a hadtéri magatartás: Petrina már úgy gondolkodik, mint a háborúban, mintha ellenség lesne rá és társaira. Pedig erre semmi oka nincs, hiszen konkrét, fizikai valóságában megtapasztalható veszélyforrást mindeddig nem észlelt, nem tudja, mitől kell rettegnie. Visselkedését kizárólag a szöveg szerzőjének önkénye befolyásolja. Ami az előbb még hasonlat volt, itt a szereplő gondolata lesz. Így befolyásolja a szerző, hogy egy szereplő hogyan érezzen, miként gondolkozzon.

Záró gondolatok

A fantasztikus hangok által ábrázolt fenyegető külvilág, valamint a megfigyeltség érzése így nyeri el valódi ér-

telmét: a szöveg ezeken keresztül jelzi, hogy a szereplők észlelik a fölöttük álló hatalmat – a szerzőt. Ami egy paradoxont is magában rejt, hiszen a doktor is hall fenyegető, kísérteties hangokat. Mi oka van rá, hogy erről beszámoljon, amikor ő maga az, aki a megfigyelő pozíciójában helyezkedik el, aki a hatalmat képviseli. Erre a kérdésre többféle válasz is adható. Egyrészt a doktor eljárását értelmezhetjük úgy, hogy ezáltal számol be az első fikciós szinten szerzett tapasztalatairól, arról, hogy a „valóságban” ő is felfedezett egy nála nagyobb erőt. Másrészt a hangokról tett beszámolót segélykiáltásként is felfoghatjuk: a doktor ráébred, hogy mivel magát is beleírta a művébe, saját regényének a foglyává vált.

José Carlos Somoza az *Athéni gyilkosok* című alkotásában szerepeltet egy fordítót, aki egy ókori regénnyel bajlódik. Somoza művének főszövegét ez a fikatív regény teszi ki, melyet a fordító lábjegyzetben kommentárokkal lát el. Munkájában előre haladva a fordító egyre furcsább és furcsább jelekre lesz figyelmes, így az ókori regény főhősével párhuzamosan, saját valóságában ő is nyomozni kezd. Az ügy megoldása, a szö-

veg megfejtése azonban nem várt fordulatot hoz az életében: akár csak Irimiás, a fordító is ráébred saját fikatív voltára, ám ahogy ezt megteszi, meg is szűnik létezni. A *Sátántangó*ban Irimiás felfedezése nem jár hasonló változással, ominózus kijelentése után folytatja regénybeli életét. Ami Krasznahorkai művének paradox logikája szerint érthető is: ha egy szereplőben – akinek tetteit a szerző akarata irányítja – tudatosul, hogy ő maga fikatív figura, akkor ez csak azért történhet meg, mert a szerző így akarta, így írta meg a művét. A nagy fölfedezés is a szöveg része, éppen ezért nem szolgálhat egéruktként a kelepceből. ■ ■ ■

Hlavacska András (Budapest, 1989): alapszakos egyetemi tanulmányait 2011-ben fejezte be az ELTE BTK magyar szakán (irodalomtudomány szakirányon), azóta irodalom- és kultúratudomány mesterképzésre jár ugyanitt. Főbb érdeklődési területei a fantasztikus történetek, valamint irodalom és film viszonya. Tanulmányai, kritikái 2012 óta jelennek meg.

JEGYZETEK

- 1 Radnóti Sándor, *Megaláztatottak és megszorítottak*, In: Uő., *Mi az, hogy beszélgetés?* Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1988, 292–294.
- 2 „A látomás esszenciális kifejezése annak, ami a telep lakóival történik, ezért a »mindentudó« Irimiás józan és fáradtan metafizikai következtetéseket von le belőle, a fantasztikumot is egy reális működés megnyilvánulásának tekintvén...” (Balassa Péter, *A csapda koreográfója*, In: *Krasznahorkai olvasókönyv*, Szerk. Keresztury Tibor, Széphalom Könyvműhely, Budapest, 2002, 39.)
- 3 „A regény a mágikus realizmus műveként értelmezhető.” (Károlyi Csaba, *Krasznahorkai László: Sátántangó*, In: *7x7 híres mai magyar regény*, Móra Ferenc Ifjúsági Könyvkiadó, Budapest, 1997, 454.)
- 4 „Krasznahorkai reális víziója, mágikus realizmusa számomra elsősorban eklekticizmusában izgalmas.” (Nagy Sz. Péter, *„Nagyon meg van ez csinálva”*, *Krasznahorkai László: Sátántangó*, Új Írás, 1985/12. [dec.], 111.)
- 5 Bán Zoltán András, *Holdbéli viszonyok*, Beszélő, 1994/20. (máj. 19.), 37.
- 6 Domokos Mátyás, *Kiszabott parcellán*, *Krasznahorkai László: Sátántangó*, In: Uő., *Átkelés, áttűnés*, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1987, 323.
- 7 „Csodát látva Irimiás mintegy sommázatát adja a modernség utolsó horizontja negativista elképzelésének...” (Palkó Gábor, *Hölgyvá-*
- 8 *lasz. Krasznahorkai László: Sátántangó*, Alföld, 1995/9. [szep.], 47.)
- 8 „A regény (legalább) két csodát is felvonultat: a titokzatos harangzúgást és Estike menyemenetelét.” (Hárs Endre, *Apokatastázis*, *Krasznahorkai László: Sátántangó*, In: *László olvasás*, Szerk. Hárs Endre – Szilas László, Ictus és JATE Irodalomelmélet Csoport, Szeged, 1996, 187.)
- 9 Juhász Erzsébet, *A hitelesen tagadott állítás*, *Krasznahorkai László: Sátántangó*, In: Uő., *Állomáskeresésben*, Jelenkor Kiadó, Pécs, 1993, 63.
- 10 Todorov, Tzvetan, *Bevezetés a fantasztikus irodalomba*, Ford: Gelléri Gábor, Napvilág Kiadó, Budapest, 2002, 25.
- 11 „A regény (legalább) két csodát is felvonultat: a titokzatos harangzúgást és Estike menyemenetelét” – írja Hárs Endre a *Sátántangó*ról készített, *Apokatastázis* című tanulmányában. A kijelentés harangzúgásra vonatkozó része véleményem szerint téves, félrevezető, hiszen ennek az eseménynek a todorovi értelemben vett csodához nincsen köze; a menyemenetelre vonatkozó megjegyzés viszont – ahogy azt majd a későbbiekben látni fogjuk – teljesen pontos.
- 12 *A Sátántangó*ból származó idézetek a Széphalom Könyvműhely gondozásában 1993-ban megjelent második kiadásra vonatkoznak.
- 13 Todorov, Tzvetan, *Bevezetés a fantasztikus irodalomba*, 39.
- 14 A fentebb idézett Domokos Mátyás-citátum is felhívja a regény és a sátáni tánc összefüggésére a figyelmet.
- 15 A ballada szereplőinek megszakíthatatlan tánca, és a *Sátántangó*ban ábrázolt sorsok közötti összefüggést érdemes lenne részletesebben feltárni, erre azonban itt most nem vállalkozom.
- 16 Szimay Ágnes, *Menekülés a pusztulásból*, Könyvvilág, 1993/11–12. (dec.), 19.
- 17 Radnóti Sándor, *Megaláztatottak és megszorítottak*, 291.
- 18 *A Sátántangó* „regény a regényben” játéka nem lép túl egy határt, amit túllép például Kosztolányi Dezső *Esti Kornélja*, amikor a szereplők meg egyeznek abban, hogy mi szerepeljen a borítón, hogy kinek a nevében, és milyen címen jelenjen meg közös írásuk.
- 19 Spiró György, *Levél Radnóti Sándorhoz*, *Életünk*, 1985/12. (dec.), 1150.
- 20 Nagy Sz. Péter ezt a mondatot választotta 1985-ös kritikája címéül, melyben már felhívta a figyelmet arra, hogy ezek a szavak akár a regényre is vonatkozhatnak: „Nagyon meg van ez csinálva!» – írja Krasznahorkai. Mi van nagyon megcsinálva? Sorsunk, ontológiai terünk ez istentől elhagyatott és mégis csodákkal hibbantott világban? Életünk mechanizmusa e közép-kelet-európai tájon? Vagy talán csak e könyv eklektiku harmónija, víziószerű ars poeicája? (Nagy Sz. Péter, *„Nagyon meg van ez csinálva”*, 112.)